

De tegensprakigheid van burgerschapsonderwijs

Wat onderwijs principieel *en* praktisch lastig maakt, is zijn antinomische aard, de onvermijdelijke tegensprakigheid ervan. Onderwijs kan zelfstandigheid en vrijheid van leerlingen alleen bevorderen door deze te begrenzen. Het is geen spanning of dynamiek die oplost met de ontwikkeling van de leerling. Het is zo dat met dat de leerling leert, de regie óver hem afneemt en zijn zelfbeschikking toeneemt. Maar dit geldt alleen *per aspect*: hoe meer hij kan, hoe meer hij mag. Er zijn echter ontelbare aspecten en vooral: er dienen zich steeds nieuwe aan. Hierdoor is in het onderwijzen de relatie tussen heteronomie (gestuurd worden) en autonomie (zelfsturing) niet te begrijpen als een spanning die langzamerhand minder wordt.

Voor de peuter geldt hetzelfde als voor de puber. Als leerling moet *elk* zich de sturing en het gezag van de leraar laten welgevalen om zelfbeschikking stap voor stap aan te kunnen en zelf de regie in handen te kunnen nemen. Het is tijdens het leren schrijven bijvoorbeeld niet gunstig wanneer vijfjarigen zelf de methode mogen kiezen of betrokken worden in de keuze hiervan. Zoals het ook voor de ontwikkeling van hun onafhankelijk oordeelsvermogen niet gunstig is wanneer het aan dertienjarigen zelf overgelaten wordt om mobieltjes in de klas te hebben of wanneer ze betrokken worden in de keuze voor het verbieden of toelaten van mobieltjes in de klas. Onderwijzen blijft, ongeacht de leeftijd, antinomisch: moeten regisseren en dirigeren teneinde niet meer te hoeven regisseren en dirigeren. Leerlingen leveren iets van hun zelfzeggenschap en medezeggenschap in, ten behoeve van de uitbreiding van hun zelfzeggenschap en medezeggenschap. Deze pedagogische antinomie is niks nieuws. Er is al eeuwen discussie over wat de antinomie betekent voor de

onderwijspraktijk, *aanhoudende* discussie zelfs sinds het begin van de Verlichting. De laatste tijd is het herkenbaar in discussies over de voors en tegens van intrinsieke versus extrinsieke motivatie, van zelfontdekkend leren versus expliciete directe instructie, en natuurlijk van "eigenaarschap van leerlingen" (vgl. Van eigenaarschap naar verantwoordelijkheid).

Voor burgerschapsonderwijs is de klassieke pedagogische antinomie *extra* complex. Het probleem van de verhouding tussen gestuurd worden en zelfsturing is voor burgerschap *extra* ingewikkeld, want anders dan andere onderwijsdomeinen en -doelen, zoals rekenen, verkeer en gezondheid, heeft burgerschap *zelf* alles te maken met de dynamiek tussen bestuur en zelfbestuur, tussen geregeerd worden en zelfregering. Dit is immers het onderwerp van burgerschapsonderwijs. Het heeft als functie om leerlingen ermee vertrouwd te maken, er kennis over op te doen, het te onderzoeken, erover te oordelen, een eigen visie erop te ontwikkelen, eigen keuzes te maken, op den duur tot *eigen* burgerschap te komen, het te onderhouden, het te verbeteren, het te verantwoorden. In het begin is het minder eigen en minder onafhankelijk. Noodzakelijkerwijs, het is tenslotte onderwijs. De leraar selecteert, organiseert, instrueert, corrigeert, evalueert. Later is het meer eigen en onafhankelijk. Ook noodzakelijkerwijs, het is tenslotte onderwijs. De leerling praat, denkt en beslist mee en na verloop van leren kan en mag en moet hij het allemaal zelf doen, zonder leiding van de leraar. Wat betekent het in dit verband eigenlijk, dat het niet alleen onderwijs is, maar *burgerschapsonderwijs*? Belangrijke consequentie is, denk ik, dat we ervoor moeten waken, ernstiger nog dan bij andere onderwerpen, om leerlingen bepaalde opvattingen,

voorstellingen, oordelen en keuzes op te dringen of aan te praten. We dienen het zodanig in te richten en uit te voeren dat leerlingen na verloop van leren hun burgerschap zelf kunnen vormen; wel mede met behulp van het onderwijs, maar toch *hun eigen* burgerschap kunnen vormen. Burgerschapsvorming zoals het hoort.

Dat is helaas iets anders dan wet- en regelgeving willen en wat beleid is. Burgerschap wordt daarin geassocieerd met actieve participatie en sociale cohesie (wetswijziging 2006) en met verdraagzaamheid en non-discriminatie (wetswijziging 2021). Burgerschap staat hierbij in dienst van "social engineering". Er doen zich maatschappelijke problemen voor, zoals ongelijkheid, verbubbeling, onverschilligheid, onveiligheid, intolerantie, verslaving, ongezondheid, economische crisis en ecologische crisis. Het zijn allemaal problemen die we volgens de overheid persoonlijk en gezamenlijk kunnen verzachten of verhelpen door verandering van gedrag, leefstijl en gezindheid. En het verplichte burgerschapsonderwijs moet dit alles aanleren. Het gaat om het kweken van het soort burgerschap dat volgens de overheidsideologie voorwaarde is voor herstel en onderhoud van samenleving, economie, politiek, milieu enzovoort. Hiermee legt de overheid een specifiek burgerschapsideaal op aan het onderwijs en via het onderwijs aan de leerlingen. Dat is het omgekeerde van hoe het volgens mij hoort.

i Piet van der Ploeg is lector bij Academica University of Applied Sciences in Amsterdam en universitair hoofddocent bij de Rijks Universiteit Groningen. Hij verdiept zich in thema's als onderwijsethiek, onderwijsrecht en onderwijsvernieuwingen.